

ZLATKO ČEPO

O jednom određenju marksističke misli i pristupu njenoj povijesti

Uz knjigu dra Predraga Vranickog: »Historija marksizma«, drugo pre-rađeno i prošireno izdanje, »Naprijed«, Zagreb 1971, knj. 1—2/1960.

I

»Historija marksizma« prof. dra Predraga Vranickog — kao pokušaj sinteze razvitka marksističke misli od uvjeta nastanka marksizma do naših dana, u svijetu i kod nas — izazvala je veliku pažnju naše javnosti, zato što je prvi pokušaj takve vrste na svijetu, za čiju su realizaciju postojale brojne poteškoće. O tome sam autor kaže: »Odlučivši da nakon dugogodišnjeg bavljenja marksizmom napišem historiju te najživotnije suvremene misli, znao sam da neke ni najneopходnije predradnje nisu izvršene. U prvom redu ne postoji još ni jedna historija marksizma ograničena na bilo koju pojedinu zemlju ili neki period, što bi moglo da posluži kao osnova jedne obuhvatnije sinteze.«¹

Već je prvo izdanje, objavljeno god. 1961, izazvalo velik interes. Uz ostalo, organizirana je diskusija u redakciji beogradskog časopisa za društvena pitanja »Gledišta« i pismeni simpozij zagrebačkog časopisa »Naše teme«. U tim diskusijama osim brojnih pohvala izneseno je i dosta kritičkih primjedbi. Neke je od tih primjedbi autor prihvatio i nastojao izbjeći u drugom izdanju. Jedna je od najvažnijih primjedbi bila da autor nije uspio provesti vlastitu poziciju u obradi Marxove i Engelsove misli.² »Svoje bih vlastito mišljenje, naročito u pogledu filozofske problematike marksizma, mogao u izvjesnom smislu nazvati integralnim marksizmom, jer smatram da su sve etape Marxove i Engelsove misli, otkad su postali materijalisti-dijalektičari, u *suštni* jedinstvene i koherentne. Zato sam i njihovu misao dao jedinstveno u posebnom teoretskom dijelu i implicitno ukazao da bi ostajanje na bilo kojem parcijalnom momentu marksizma i marksističke filozofije nužno bilo jednostranost (koja, naprotiv, ne mora i samim tim biti neplodna).«³

Prilikom interpretacije učenja Marxa i Engelsa, autor je pošao dvostrukim putem. Prvo je dao historijsko-genetski prikaz njihova misaonog razvoja, i to pretežno za ranije razdoblje, a zatim je problematski razradio njihovo učenje u tri

¹ Predrag Vranicki: »Historija marksizma«, Zagreb 1961, 7.

² Tu je kritiku posebno iznio Ivan Babić u članku »Temelji 'integralnog marksizma'«, »Naše teme«, br. 7—8, 1962, 1073—1099.

³ »Historija marksizma«, 7—8.

poglavlja: Filozofija, Sociologija i Kritika političke ekonomije.⁴ Takav pristup, s kojim ni sam autor nije bio zadovoljan, što je i istakao u predgovoru drugom izdanju, ocijenjen je kao napuštanje pozicije integralnog marksizma i kategorije prakse kao fundamentalnog stava marksističke filozofije, davanje prednosti ontologiji pred antropologijom i dr.⁵

U drugom izdanju autor je dio o Marxu i Engelsu obradio historijski, čime je mnogo više došla do izražaja misaona razvojna linija osnivača marksizma, a posebno njihovo gledište o čovjeku kao povijesnom biću, koji u praksi provjера svoju djelatnost. Drugom su izdanju još dodata poglavlja: o F. Staudingeru, A. Pannekoeku, F. Sternbergu, Stučki, Pašukanisu, Vargi i Preobraženskom, o marksizmu u Poljskoj, ČSSR, Zapadnoj Njemačkoj, Italiji, Engleskoj i Americi. Također je povećan dio o jugoslavenskom marksizmu, posebno poslijeratnom. Time je znatno proširen pogled na živi i složeni razvoj marksističke misli, koji je autor, normalno, interpretirao na svoj subjektivni način, uvrštavajući pojedine ličnosti prema vlastitom nađenju i prema nekim već utvrđenim ocjenama. U odnosu na prvo, drugo je izdanje mnogo cjelovitije i potpunije.⁶

Nesumnjivo je da »Historija marksizma« dra Predraga Vranickog predstavlja dragocjen i nezaobilazan priručnik svima koji se žele upoznati s razvojem marksizma. I ne samo njima, već i onima koji se žele upoznati s razvojem socijalizma u svijetu, bez obzira što ta knjiga, kako sam autor kaže, nije ni povijest radničkog pokreta, ni povijest socijalizma, nego povijest marksizma kao teorije. Osnovna koncepcija knjige: Marx i Engels, Marksizam u razdoblju Prve i Druge internacionale, V. I. Lenjin, Marksizam u razdoblju Treće internacionale, Marksizam u suvremenom razdoblju, nije se bitnije mijenjala ni u drugom izdanju, osim što je znatno više prostora dato suvremenom razdoblju. Takav pristup omogućuje i uvid u problematiku razvoja socijalizma u svijetu i kod nas, iako mu nedostaje barem minimalna ekonomsko-historijska podloga, iz koje bi se možda bolje razumjeli uzroci brojnih teoretskih kontroverzi.

U diskusiji, koju je o drugom izdanju organizirala redakcija sarajevskog časopisa za društvena pitanja »Pregled«,⁷ posebno se inzistiralo na tome je li uopće

⁴ Na takav je pristup autora navelo to što je prethodno objavio studiju »Misaoni razvitak K. Marxa«, Zagreb 1963, u kojoj je detaljnije obradio ranije razdoblje, a zatim problematski pregled »Dijalektički i historijski materijalizam«, Zagreb 1958, kao deseti svezak »Filozofske hrestomatije«.

⁵ »Vranicki međutim nije dozvolio, da u njegovoj Historiji marksizma izide na vidjelo sva dubina, značenje i zamašnost ovoga po marksizam odlučnog stava, premda ga i sâm naziva 'fundamentalnim', jer je pored njega naveo i drugi 'fundamentalni stav', po kojem se 'jedinstvo svijeta sastoji u njegovoj materijalnosti', pa iz te nedosljednosti (koja ipak ne respektira, bar u obliku jedne problemske otvorenosti i ukazivanja na nju, izvjesna izborena i osvjetljena stanovišta, u kojima se to pitanje u povijesnom razvoju marksizma čak i oštro postavljalo), proizlaze polovičnost, nekritičnost i nedorečenost, za kojima se na repu vuče podosta neprevladanog dogmatizma i kontemplativnog materijalizma kao posljednji ostatak jednog izivljenog 'nazora o svijetu', čemu na svoj način i Vranicki plaća svoj danak« — piše Milan Kangrga u članku »Neki osnovni problemi marksizma«, »Naše teme«, br. 7—8, Zagreb 1962, 1059.

⁶ Dok prvo izdanje ima zajedno s popisom korištene literature i indeksom imena 634 stranice, obje knjige drugog izdanja imaju ukupno 960 stranica.

⁷ Diskusija je (po svemu sudeći ne u cjelini) objavljena u »Pregledu«, br. 1, 1972. 51—108. U diskusiji je izneseno i više pozitivnih mišljenja od kojih navodimo samo jedno: »Moje mišljenje je da bi ova knjiga, čak i onda kad bi ostala na nivou opisivanja događajne historije marksizma, što znači deskripcije marksističkih interpretacija (jedne iza druge ili jedne uz drugu), u tim manje ili više povezanim nizovima činjenica, imala

moгуća jedna historija marksizma, s obzirom na raznolikost misli koje se nazivaju marksističkim, na brojne kontroverze koje se neprestano javljaju? Mi bismo taj problem drugačije formulirali: je li moguća jedna historija marksizma, neovisna o procesu praktične realizacije osnovnih zamisli Marksa i Engelsa — o procesu izgradnje socijalizma, o analizi ekonomskih, socijalnih, političkih i kulturnih i drugih faktora koji determiniraju razvoj marksističke misli i iz kojih upravo proizlaze različite teoretske implikacije? Mogu li se istim mjerilima mjeriti teoretska dostignuća brojnih nosilaca socijalističkih revolucija i procesa izgradnje socijalizma i zamisli raznih samostalnih teoretičara, pretežno u kapitalističkim zemljama, razmišljanja kojih su zasnovana na pojedinim elementima Marxova učenja, a koja nikoga ne obavezuju? To pitanje bismo mogli ilustrirati ovim potpitanjem: zašto je većina onih koji se danas smatraju najeminentnijim marksističkim misliocima (ne samo u ovoj »Historiji marksizma«) izvan komunističkog pokreta, izvan onoga što smatramo osnovnim tokovima procesa izgradnje socijalizma u svijetu, i to ne samo u Sovjetskom Savezu i istočnoevropskim zemljama, već i u nekim zapadnoevropskim zemljama, pa i kod nas? Ne čini li se time nepravda onim teoretičarima, čija su dostignuća limitirana određenim objektivnim okolnostima, ekonomskim, političkim i drugim?

Autor nesumnjivo polazi od suprotne pozicije, jer u njegovoj knjizi više mjesta zauzimaju marksistički mislioci iz Zapadne Njemačke i Francuske, nego iz SSSR-a i NR Kine.⁸ Izuzetak je samo naša zemlja, što je normalno i o čemu će još biti riječi. To je doduše njegovo pravo, njegov pristup, o kojemu se može samo diskutirati. Smatramo da i ove primjedbe ne bi trebalo odbaciti u raspravama o jednoj drugoj mogućoj historiji marksizma, s drugačijim određenjem marksističke misli.

II

U drugom dijelu ovog osvrta iznijet ćemo neke naše primjedbe o interpretaciji marksističke misli, prvenstveno u socijalističkim zemljama, od Lenjina do danas, s obzirom da se tom problematikom najviše bavimo.

Drugom izdanju, u dijelu o V. I. Lenjinu, autor je dodao novo poglavlje »O demokraciji u partiji«, u kojem iznosi dugogodišnje napore Lenjina na očuvanju i učvršćenju jedinstva Boljševičke partije od Oktobra do njegove smrti. Tu je riječ i o poznatim diskusijama o ulozu sindikata u procesu izgradnje prvoga socijalističkog društvenog poretka. Te su diskusije ubrzo pokazale da su razmišljanja u partijskom rukovodstvu tako velika, da se s pravom govorilo o krizi partije. Na X kongresu partije, u proljeće god. 1921, uspostavljeno je jedinstvo, prije svega zahvaljujući Lenjinovoj čvrstoći prema svim opozicionim stavovima. On je bio posebno oštar prema zahtjevima takozvane radničke opozicije,

svoj smisao, makar zato što je tu istoriju samo i opisala. I to bi već bila zasluga. Međutim, ja mislim da je u njoj moguće otkriti i ono što je daleko važnije, upravo supstancijalnost historije marksizma, koja je iz knjige potpuno vidljiva« (Fuad Muhić, 80). Mislimo da je ta knjiga još mnogo više, da je samostalni kritički i vrijednosni pristup složenoj povijesti onoga što se danas naziva marksistička misao, što ne znači da je bez nedostataka.

⁸ Izraziti je primjer J. P. Sartre, čiji se stavovi interpretiraju na desetak stranica, a koji se ni sam ne smatra marksističkim misliocem.

koja se borila za daljnju demokratizaciju unutarpartijskog života i predlagala prepuštanje upravljanja procesom proizvodnje samim proizvođačima. Argumenti koje je Lenjin tada iznio protiv tih zaista preuranjenih zahtjeva išli su u prilog pristašama stvaranja centralističko-etatsističkog i administrativno-birokratskog sistema. »Navedene mjere, koje su za Lenjina bile stvarno krajnje mjere u jednoj određenoj situaciji, davale su mogućnost partijskoj birokraciji da ih shvati i protumači kao princip i primijeni u situacijama koje su već omogućavale jače akcentuiranje demokratizma i kritike u partiji. Nije nimalo slučajno da je upravo Staljin, kao čovjek koji je imao povjerenja jedino u sebe i svoj birokratski aparat, pokušao da iz ovih mjera načini glavni princip lenjinizma u pogledu koncepcije demokracije u partiji»⁹ — konstatira ispravno autor. Nepotpun je njegov podatak da je upravo Lenjin inzistirao na uključivanju glavne ličnosti »radničke opozicije« A. Šljapnikova u Centralni komitet, jer je Lenjin ubrzo inzistirao da se Šljapnikov isključi iz CK, što nije prihvaćeno.¹⁰

U istom poglavlju autor govori o Lenjinovom otporu nastupajućem birokratizmu. U jednoj bilješci spominje poznato Lenjinovo »Pismo kongresu« i članak »O pitanju nacionalnosti ili o 'autonomizaciji'«. U toj bilješci autor iznosi da je Lenjin kritizirao velikorusku nacionalističku kampanju Staljina i Đeržinskog u Gruziji i Ordžonikidzejevu primjenu sile. Također navodi Lenjinovu osudu Staljinovog koncepta »autonomizacije«. Tih je nekoliko redaka, u jednoj bilješci, sve što je autor posvetio Lenjinovim gledištima o problematici međunacionalnih odnosa. Poznato je da je toj problematici Lenjin posvećivao mnogo više pažnje i da je na ispravno rješenje međunacionalnih odnosa gledao kao na bitan preduvjet za razrješenje klasnog pitanja. Uostalom, upravo je Lenjin tvorac teorije o pravu svake nacije na samoopredjeljenje sve do otcjepljenja. U svojim tezama »Mjesto nacionalnog pitanja u marksističkoj teoriji« autor je drugačije postupio: »Samo je ovo bilo dovoljno da nacionalnom problemu Lenjin posveti mnogo više pažnje nego što su to učinili Marx i Engels. Njegova je pozicija u osnovi ista kao i njihova — samo, mora se naglasiti, dosljednija. On ne pravi nikakve razlike među 'historijskim' ili 'nehistorijskim' narodima, velikim ili malim itd., jer to više ne može niti praviti, kada se revolucija približila pragu i tih naroda. Princip slobode nacija, ravnopravnosti i prava na samoopredjeljenje postaju za njega bitne pretpostavke socijalističke politike. Lenjin u potpunosti usvaja Engelsonov i Marxov stav da ni jedan narod ne može biti slobodan dokle god ugnjetava i podjarmljuje drugi narod, ili da je internacionalna solidarnost radničke klase pa prema tome i internacionalni pokret proletarijata moguć samo među samostalnim i slobodnim nacijama.«¹¹ Treba međutim dodati da je autor i u tim tezama ostao dosljedan svom stavu — da nacionalno nije bitno za marksističku teoriju.

Teško je objasniti šta je autor zapravo htio s bilješkom 139 uz potpoglavlje o Staljinu: »Isto tako ispuštam analizu njegova tretiranja nacionalnog pitanja, jer u osnovnom stavu o pravu nacija na samoopredjeljenje Staljin zastupa Lenjinovo mišljenje. Za problematiku, s obzirom na kritičke ocjene Staljinova shva-

⁹ »Historija marksizma«, Zagreb 1971, knj. 1, 393.

¹⁰ Vidi o tome A. Dujčić: Lenjinova koncepcija partije i njen utjecaj na stvaranje sovjetskog političkog sistema«, Split 1967, 167.

¹¹ »Klasno i nacionalno u suvremenom socijalizmu«, izdanje »Naše teme«, Zagreb 1970, knj. 1, 25—26.

čanja, vidi knjigu E. Kardelja, *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja*, Beograd 1960.¹² Sama je bilješka protivrječna. Ako su Staljinova gledišta o nacionalnom pitanju u osnovi identična Lenjinovim, zašto je Kardelj kritizirao samo Staljina? Odgovor je jasan. Staljin je unio znatnu reviziju u Lenjinovo učenje o međunacionalnim odnosima svojim svođenjem nacionalnog pitanja »u biti na seljačko pitanje«, mehaničkom podjelom nacija na »buržoaske« i »socijalističke« i tretiranjem nacionalnog problema kao jezičnog problema.¹³ Takav neispravan teoretski pristup, koji je imao veliki utjecaj na međunarodni komunistički pokret, pa i na komunistički pokret u Jugoslaviji, koji je djelovao u uvjetima višenacionalne zemlje, bio je osnova za neispravnu praksu, u kojoj je došlo do grubih kršenja osnovnih prava nekih nacija u vrijeme drugoga svjetskog rata. O tome je N. S. Hruščov na XX kongresu KPSS god. 1956, uz ostalo, rekao: »Tim su čudovišnja djela čiji je inicijator bio Staljin, koja predstavljaju grubo kršenje osnovnih lenjinističkih principa međunacionalne politike sovjetske države. Mi tu mislimo na masovne deportacije čitavih nacija vezanih uz rodnu zemlju sa svim komunistima i komsomolcima bez iznimke; ove mjere deportacije nisu opravdane nikakvim vojničkim razlozima.

Tako, već potkraj 1943, kada se u prilog Sovjetskog Saveza zbivao stalni prodor na frontovima, stvorena je i provedena odluka da se deportiraju svi 'Karačaji' iz zemalja u kojima su živjeli. U isto vrijeme, potkraj prosinca 1943, jednaka je sudbina zadesila cijelo stanovništvo Autonomne Kalmičke Republike. U ožujku 1944. bili su deportirani svi Čečeni i svi Inguši, a Čečensko-Inguška Autonomna Republika bila je likvidirana.

U aprilu 1944, bili su deportirani svi Balkari na vrlo udaljena mjesta s teritorija Kabardsko-Balkarske Autonomne Republike a samoj Republici promijenjeno je ime u Autonomnu Kabardsku Republiku. Ukrajinci su izbjegli toj sudbini jedino stoga što ih je bilo previše, nikad ne bi bilo dovoljno mjesta da ih se sve deportira. Inače bi se i njih bilo deportiralo.«¹⁴

Autorov pristup kojim se nacionalno tretira kao nešto nebitno za marksizam, odrazio se i na prikaz razvoja marksizma u našoj zemlji. U potpoglavlju »Period prije revolucije« nijednom se riječju ne spominje da su jugoslavenski komunisti (a neki se od njih poimence spominju kao marksisti u ovoj historiji) vodili 1922. i 1923. god. oštre polemike o problematici nacionalnog, da su se ubrzo nakon prijelaza partije u ilegalnost podijelili baš u tom pogledu (i u pogledu nekih drugih problema, naravno) na desnu i lijevu frakciju; da se u tu frakcijsku borbu ubrzo umiješala i Kominternu, pa i sam Staljin koji je u dva navrata osobno kritizirao gledišta glavnog teoretičara desne frakcije Sime Markovića. Kominternu je tada, 1924—1925, prihvatila stajalište o potrebi razbijanja *Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, što je, bez obzira na moguće ostvarenje Lenjinovog principa o pravu nacija na samoodređenje, bilo pogrešno, jer nije vodilo računa o konkretnim uvjetima. Šire mase nisu to prihvatile, jer su svoju perspektivu vidjele samo u Jugoslaviji, ali preuređenoj na demokratskim principima, s pravom svake nacije na svoje puno samoodređenje. Komunistička

¹² »Historija marksizma«, knj. 1, 395.

¹³ O Staljinovim stavovima o nacionalnom pitanju vidi: S. Švar: »Nacije i međunacionalni odnosi u socijalističkoj Jugoslaviji«, »Naše teme«, Zagreb 1970, 28—30.

¹⁴ »Tajni referat N. S. Hruščova«, Zagreb 1970, 65—66.

partija Jugoslavije u to se uvjerila, kada je nakon uvođenja šestojanuarske diktature god. 1929, ostala osamljena pošto je pozvala na rušenje Jugoslavije.

Autor ne nalazi za shodno da barem jednom riječju spomene, da je u politici jugoslavenskih komunista (i marksista) došlo do prijeloma oko sredine 30-ih godina i da je do rata izgrađena nova politička platforma koja je objedinila borbu za klasno i nacionalno oslobođenje. Na Petoj je zemaljskoj konferenciji KPJ, održanoj u Zagrebu listopada god. 1940, kao jedan od osnovnih zadataka istaknuto: »borba za nacionalnu ravnopravnost ugnjetenih naroda i nacionalnih manjina u Jugoslaviji«. ¹⁵ Ta je pozicija bila jedan od najpresudnijih faktora koji su omogućili Komunističkoj partiji pokretanje narodnooslobodilačke borbe i njeno pretvaranje u socijalističku revoluciju, drugu uspješnu revoluciju u historiji. Neprihvaćanjem te komponente autor daje nepotpun prikaz prve etape revolucije (1941—1945), iako se poziva na neke dokumente u kojima je to izričito istaknuto, kao što je npr. članak Josipa Broza Tita, »U čemu je specifičnost oslobodilačke borbe i revolucionarnog preobražaja nove Jugoslavije« iz god. 1946.

O tim problemima u već spomenutoj diskusiji u redakciji »Pregleda«, gdje su se također javili slični prigovori, autor kaže: »Što se tiče problema odnosa klasnog i nacionalnog i periodizacije razvoja naše revolucije prema tom principu, ne bih se složio s tom koncepcijom jer taj problem ne smatram bitnim u marksizmu, a isto tako ni za jednu socijalističku revoluciju. (Time ne kažem da ne mora biti veoma značajno pitanje.) Za mene je bitno pitanje marksizma prevladavanje društveno-ekonomske otuđenosti čovjeka. Fundamentalno je dakle pitanje prestrukturiranje društvenih odnosa. Nacionalno pitanje ne mora npr. u jednom marksističkom pokretu, konkretnom, ili nekoj socijalističkoj revoluciji da igra gotovo nikakvu ulogu. Tu mislim na neke naročito razvijenije zemlje koje su svoje nacionalno pitanje riješile još u periodu buržoaskih revolucija. Neke moderne nacije su se već formirale u 17. i 18. stoljeću i za njih se to pitanje više ne postavlja. Nacionalno pitanje postaje problem i mnogo značajnije pitanje u onim socijalističkim pokretima i zemljama gdje je nastupio period socijalističkih revolucija, a građanska klasa još nije izvršila svoje djelo do kraja. Tako npr. problem industrijalizacije i sve ono što je u vezi s njim postaje veoma značajan problem za nerazvijene zemlje u kojima je socijalistička revolucija provedena, iako to, historijski, nije nikakav socijalistički problem. Isto je to i sa nacionalnim pitanjem. Već je i u građanskim revolucijama ovo pitanje bilo značajan moment problematike modernog humaniteta i oslobađanja čovjeka. *Kad ga socijalizam u tom smislu skinе s dnevnog reda, tj. kad provede punu ravnopravnost nacija, onda se to pitanje skida s historijskog dnevnog reda.* (Kurziv Z. C.). Fundamentalno pitanje i dalje ostaje — daljnja transformacija društvenih odnosa sve do ukidanja klasnog društva.« ¹⁶

Ovaj je odgovor samo na izgled ispravan. Teoretski gledano, nacionalno pitanje zaista ne mora imati u nekoj socijalističkoj revoluciji gotovo nikakvu ulogu. Ali je historijski evidentno da je ono u svim dosadašnjim socijalističkim revolucijama imalo znatnu ulogu — i u ruskoj, i u jugoslavenskoj, pa i u kineskoj, iako nešto manju. Ono ima ulogu i u današnjim borbama za pobjedu socijalizma

¹⁵ Rezolucija V. konferencije KPJ, »Komunist«, br. 1, 1946, 111.

¹⁶ »Pregled«, br. 1, Sarajevo 1972, 102—103.

(uzmimo samo kao primjer dugogodišnju borbu vijetnamskog naroda). Izbaciti iz povijesti marksističke misli vrlo složeni kompleks problematike nacionalnog i njegovog povezivanja s klasnom borbom znači osiromašiti njeno bogatstvo i teoretsko i praktično. Što znači reći — socijalizam može to pitanje konačno skinuti s dnevnog reda? Tko će graditi taj socijalizam, ako ne i marksistički mislioci! Prelaziti preko činjenica da su vodeći marksistički teoretičari i protagonisti socijalističkih revolucija velik dio svoje djelatnosti posvećivali razrješavanju ovih problema (neki i pogrešno) znači negirati njihova dostignuća u ime čiste teorije. Ovakva pozicija je zaista apstraktno humanistička, a svojstvena je većem broju naših marksista.

Ne bismo se mogli potpuno složiti ni s autorovom ocjenom poznatog sukoba na »književnoj ljevici« uoči drugoga svjetskog rata, iz koje proizlazi da je KPJ ipak odbacila gledište pečatovaca zbog svoga staljinističkog karaktera. Doduše, Vranicki nije u tom tako kategoričan, kao neki drugi autori, koji su u posljednje vrijeme pisali o toj problematici (npr. Lasić). On razlikuje ono nebitno i pogrešno, što su pečatovci u žaru polemike branili, ali ističe ono u čemu su po njegovom mišljenju bili u pravu: »Ali kada je polemika i diskusija došla na teren umjetnosti, na kojem je Krleža bio svakako superiorna ličnost jugoslavenske kulture, za branitelje teorije odraza, socijalističkog realizma itd. izgledi su bili mnogo slabiji. Mahanje socijalističkim realizmom u umjetnosti nije moglo ni u kom pogledu da impresionira velikog umjetnika i lucidni duh kome je bilo jasno da racionalni prilazi i interpretacije ne mogu stvoriti umjetnika ni umjetnost. Krleži nije bilo nimalo logično da jedan politički pokret mora u svojim teorijskim, a naročito umjetničkim stavovima i koncepcijama, biti monolitan i nedijaloški. Njegova lucidna sagledavanja određenih historijskih a naročito umjetničkih pitanja, njegov kritički duh i revolucionarna umjetnička intuicija i vizija bili su značajni kritički *memento* u budućim procesima.

Problem je još kompleksniji i protivrječniiji kada imamo u vidu, a to je u ovom slučaju bilo i najvažnije, da staljinističke koncepcije nisu bile zastupane od jedne socijalističke birokracije na vlasti nego od jednog istinski revolucionarnog pokreta koji još nije pravio jasne distinkcije između Marxovih ili Lenjinovih koncepcija i njihove staljinizirane varijante.«¹⁷ Problem bi po našem mišljenju bio manje kompleksan da je uvažena i njegova politička komponenta a ne samo estetska.¹⁸

U cjelini gledano, smatramo potpoglavlje o marksizmu u Jugoslaviji prije revolucije nezadovoljavajućim, čak ni u informativnom smislu. Autor doduše kaže: »Dio prije revolucije nije zaista toliko internacionalno relevantan da bi zasluživao mnogo opširniju obradu u ovakvoj sintetskoj historiji.«¹⁹ Ali ta je »Historija marksizma« izašla u Jugoslaviji i, budući da posebnog djela o povijesti našeg marksizma još uvijek nema, moguć je bio i jedan izuzetak, naravno uz veći napor.

¹⁷ »Historija marksizma«, knj. 2, 364.

¹⁸ Vidi o tome naš prilog »O jednom pristupu, periodizaciji i nekim ocjenama« (Uz knjigu *Stanka Lasića: »Sukob na književnoj ljevici 1928—1952«, Zagreb 1970), ČSP, br. II—III/1971. 233—241.*

¹⁹ »Pregled«, br. 1, 1971, 102.

Nekoliko primjedbi imamo i na odjeljak »Kina i marksizam«, posebno na poglavlje »Konceptije i praksa nakon oružane revolucije«, ali uvažavamo autorov zaključak iz predgovora da je uzimao u obzir samo djela do kraja god. 1968, kad su zaista ocjene pojedinih zbivanja u Kini i kod nas i u svijetu bile dosta protivrječne. Ipak mislimo da se već tada znalo, da Mao Ce Tung nije bio nosilac politike generalne linije, velikih skokova i narodnih komuna, kako to tvrdi autor.²⁰ Taj kurs nametnuli su Liu Šao Či i njegove pristaše, a vođen je u ime Mao Ce Tunga, koji je imao mali utjecaj na rad VIII kongresa KP Kine i koji je tada prestao biti predsjednik republike.

Ti smo iscrpili najvažnije primjedbe, kojima uopće ne želimo umanjiti značenje toga djela, jer je ono jedinstveno ne samo kod nas nego i u svijetu.

²⁰ »Historija marksizma«, knj. 2, 203.